

Ξενάγηση στους δρόμους του εθνικού μας συγγραφέα Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη μ

Ρακένδυτος και απεριποίητος, σχεδόν πάντα με το ίδιο παλιό πανωφόρι, αγαπώντας το κρασί και ζώντας σε τρώγλες, αλλά και ο σπουδαιότερος Έλληνας συγγραφέας στο γύρισμα του 19ου προς τον 20ο αιώνα. Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) έζησε περίπου 20 χρόνια στον Ψυρρή, και αυτή είναι μια ξενάγηση στα βήματά του με την Αρτέμιδα Σκουμπουρδή, με αφορμή την κυκλοφορία του νέου της, ενδέκατου κατά σειρά βιβλίου, με τίτλο «Ψυρρή, η γειτονιά των ηρώων», από τις εκδόσεις Πατάκι.

Στο κελί των Αγίων Αναργύρων Δύσσοι ραντεβού μια μέρα νωρίς το μεσημέρι έξω από τον βυζαντινό ναό των Αγίων Αναργύρων, ο οποίος χτίστηκε τον 11ο αιώνα και ανακαινίστηκε το 1651 από τον ιερέα Δημήτριο Κολοκύνθη. «Αν φτάσεις νωρίτερα, ζήτησε από τη νεωκόρο να σου δείξει το κελί όπου έζησε ο Παπαδιαμάντης», μου είχε πει στο τηλέφωνο η Ξεναγός και αθηναιογράφος Αρτεμής Σκουμπουρδή. Μπαίνοντας στον ναό, στα αριστερά υπάρχει μια πόρτα που οδηγεί σε μια αυλή που μυρίζει βασιλικό. Εκεί, στο τέρας της αυλής, σε μια κόμαρα ούτε 10 τετραγωνικά μέτρα, με ένα ακόμα πιο μικρό πατάρι όπου είχε το κρεβάτι του, πέρασε κάμποσα από τα χρόνια της ζωής του ο Σκιαθίτης εθνικός μας συγγραφέας. Να θυμάστε ότι ο ναός είναι ανοιχτός καθημερινά έως τις 2 το μεσημέρι και η νεωκόρος, η ευγενέστατη κυρία Χρυσούλα, είναι πάντα πρόθυμη να δείξει στον περαστικό το κελί όπου θρυλείται ότι έζησε ο Παπαδιαμάντης. Η ίδια αυτή αυλή, αναφέρει η συγγραφέας, υπήρξε το κοιμητήριο αγωνιστών που σκοτώθηκαν στις μάχες της Αθήνας στην Επανάσταση του 1821, πολλοί από τους οποίους ήταν Ψυρριώτες. Έμειναν εκεί μέχρι το 1837, όταν τα οστά τους μεταφέρθηκαν στο Πρώτο Νεκροταφείο. «Τι κρίμα», σημειώνει η Αρτεμής Σκουμπουρδή, «να μην έχει μεριμνήσει κανείς να υπάρξει μια μικρή επιγραφή που να γράφει ότι εδώ ήταν το κοιμητήριο των ηρώων».

Στα ανήλιαγα υπόγεια της οδού Αριστοφάνους Περαστικοί τουρίστες τραβούσαν φωτογραφίες – ποιος ξέρει εάν έχουν ακουστά για τον Παπαδιαμάντη. Ποιος ξέρει αν και οι ιθαγενείς θαμώνες της γειτονιάς γνωρίζουν ότι ο Παπαδιαμάντης περπάτησε κάποτε στους ίδιους δρόμους. Εκεί, σε ένα από τα καφέ της πλατείας Ηρώων, η Αρ. Σκουμπουρδή άρχισε να διηγείται με τον δικό της μοναδικό τρόπο: «Στου Ψυρρή, τη γειτονιά των ηρώων, πρωταγωνιστεί ένας άλλος "ήρωας", ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Ο πρώτος εθνικός συγγραφέας του νεότερου ελληνισμού έζησε πάνω από 20 χρόνια εδώ. Εδώ βίωσε "τον σταυρόν του μαρτυρίου του", όπως ο ίδιος γράφει. Μέσα σε ασκητικά αναχωρητήρια της παλαιάς γειτονιάς, άλλοτε στο κελί των Αγίων Αναργύρων ή σε γειτονική τρώγλη, άλλοτε πάλι στην οδό Καλαμώτι στις κυρα-Αχιλλεΐαινας, μα πιο πολύ παρέμεινε σε ένα ανήλιο κελί μιας αυλής της οδού Αριστοφάνους. Ο ίδιος το περιγράφει παραστατικά στο διήγημά

του "Ο γείτονας με το λαγούτο": "...έξ-επτά δωμάτια χαμόγεια, εις γραμμίν, όλα παμπάλαια, τρώγλαι, άλλα χωρίς παράθυρα, όλα σχεδόν με σαθρούς τοίχους... Υπήρχον δύο ή τρεις μεκικάρηδες, μια οικογένεια με πέντε ή έξι παιδιά, μια νέα ζωντοχέρα, Κατερινύ η Πολιτίσσα, Ξενοδουλεύουσα, ζώσα κατά το φαινόμενον ολομόναχη. Και το μέσα δωμάτιον εις τον μυχόν της αυλής, κατείχεν η σπιτονοικοκυρά κυρα-Γιάνναϊνα, χήρα με την κόρην της, την Δημητρουλάαν. Η μάνδρα με τα πενκρά οικήματα έκκειτο εις τινά πάροδον, ανάμεσα στους Ψυρρή και στου Τάτσι».

«Ο Παπαδιαμάντης», συνεχίζει η Αρτεμής Σκουμπουρδή, «ο "δράκος του Ψυρρή", όπως τον αποκαλούν οι λογοτέχνες κι άλλοι θαυμαστές του – που τον ψάχνουν στην ταβέρνα του Καχριμάνη, στην οδό Σαράη, αλλά και σε άλλα καπλεϊά της φτωχογειτονιάς – ο μέγιστος των διηγηματογράφων, βλέπει και ζει τα ανθρώπινα με εγκάρτρηση και θρησκευτικό σκεπτικισμό. Εργαζόταν σκληρά ολημερίς, και το βράδυ, μετά από μεγάλη κρασοκατανύξη, αφηνόταν στην απομόνωση της πενιχράς καμαρούλας (ήρκειται για μια από τις τρώγλες που κατοίκησε –στην οδό Αριστοφάνους 24– και περιγράφει αυτοσαρκασζόμενος στο διήγημά του "Ψυχοκόρη": "Άπεσυρόμην οπωσούν ενωρίς, περί την ενδεκάτην το θέρος, τον χειμώνα προ της δεκάτης ώρας. (...) Επέστρεφα εις το κελλίον μου κ' εκοιμώμην. Όταν δεν έβρεκεν, ήμην πολύ στεγνός εις την φωλιάν μου. Έκαμνε μεγάλας και συχνάς βροχάς επί δύο και τρία έτη που εξάρηνα κ' εμαζεύομην εκεί. Ευτυχώς, καθήχησε καμμία εδάφους δεν εγιγεν επί των ημερών μου εις τα υψώματα εκείνα, ώστε να κατέρρεεν όλον το κελλίον μαζί με τον οικήτορα, αλλ' έπλεον επί πέντε και έξι ώρας εις τον λιμνάζοντα χειμαρρον και πάλιν ευτυχώς συνέβη να μη στάξη εις την γωνίαν, όπου εικά βάλεη την κλίνην. (...) Πλην δόξα τω θεώ, δεν συνέβη να πέση όλη η οροφή διά νυκτός πέραν του προσκεφάλου μου, όπως το είχαν πάθει μίαν φοράν, τρία ή τέσσαρα έτη πριν, εις ένα δρόμον του Αγ. Αθανασίου, εκείθεν του Ψυρρή – νομίζω επιγράφεται οδός Αριστοφάνους. Ο παλαιός κωμικός, αν αισθάνονται ακόμη τίποτε αι σκαιά εις το ασφοδελόν λεμίονα, βεβαίως θα εγέλα με το πάθημα που έπαθα σμά εις τον φερώνυμον δρόμον του...».

Η (μόνημη) εποχή της ανέχειας Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης δεν βγάζει χρήματα από τα γραφτά του, παρά ελάχιστα. Ευτυχώς που ο Πάννης Βλαχογιάννης του αναθέτει να κάνει μεταφράσεις από τα αγγλικά στα ελληνικά, για να εξοικονομεί τα –ελάχιστα– προς το ζην, σημειώνει η συγγραφέας. Κι όπως γράφει στο βιβλίο της, στην ενότητα με τίτλο «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Ο κοσμοκαλόγερος του Ψυρρή», «ο νομπελίστας Σεφέρης θεωρεί τον Παπαδιαμάντη τον μεγαλύτερο Νεοέλληνα πεζογράφο, αλλά και ο δεύτερος κατά σειρά νομπελίστας, ο Ελύτης, μας προτρέπει να τον μνημονεύουμε όταν μας βρίσκει το κακό, όταν θολώνει ο νους μας... Μια γνήσια εικόνα του μέγιστου αυτού πνευματικού οδηγού μας παρουσιάζει ο λογοτέχνης Δημήτριος Χατζόπουλος: "Ο κ. Παπαδιαμάντης, ο εκ της νήσου Σκιάθου συγγραφέας, ο ιδιόρρυθμος, ο εκκεντρικός, ο Μπε-

Ψυρρή, η γειτονιά των ηρώων

ε την Αρτέμιδα Σκουμπουρδή

Του ΤΑΚΗ ΣΚΡΙΒΑΝΟΥ - Φωτό: ΘΑΝΑΣΗΣ ΚΑΡΑΤΖΑΣ

έμ, ο Μένιππος φιλόσοφος, ο άνθρωπος των καηπλειών και των τρωγλών, ο θαμιάσιος τύπος, ο ελικρινής χαρακτήρ, ο περιφερόμενος συννάκις ανά τας αθηναικάς οδούς με το τετριμμένον και ξεθωριασμένον επανωφόριον, με τα διπλά καταρρακωμένα πανταλόνια, με την ράβδον παραμόσχαλα και την χείρα αιωνίως επί του στήθους... με τ' άφθονα μαύρα ακτένιστα μαλλιά, με το πλατύγυρον λερωμένον ημίψηλον, με την είνωνα φίλιον φυσιογνωμίαν του... ο ζων μετά ενός ποτηριού οίνου και ενός κοπέλλου ζυθού, με τα σιαγέριτα του εις το πλάι, ο χρυσός αυτός άνθρωπος...".

Περί τα τέλη του 19ου αιώνα προς τον 20ό, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης μαζί με τον συνονόμοτο εξάδελφό του Αλέξανδρο Μωραϊτίδη (1850-1929) συννάζουν και ψάλλουν στη βυζαντινή εκκλησία των Αγίων Αναργύρων. Φαίνεται πως είναι μια εποχή οικονομικής δυσπραγίας για τον κοσμοκαλόγερο Σκιαθίτη, ώστε να φιλοξενηθεί σε ένα μικρό σκοτεινό κελί, στον αυλόγυρο του ναού. Τη φιλοξενία, μεταξύ των χρόνων 1885 και 1895, παρακωρεί από συμπόνοια ο συμπατριώτης του και νεωκόρος Νήφων. Μέσα σε αυτόν τον ανήλιαγο στενό χώρο, ο σπουδαίος λογοτέχνης θρυλείται πως έγραψε το μεγαλύτερο μέρος της "Φόνισσας", για πολλούς το κορυφαίο έργο του.

Μόνιμος θαμώνας στο καπηλειό του Καχριμάνη

Μια παρένθεση από τα χρόνια του Παπαδιαμάντη στου Ψυρρή, για να μας διηγηθεί η Αρ. Σκουμπουρδή, ήταν τα χρόνια που φιλοξενήθηκε στη δεξαμενή στο Κολωνάκι. «Πράγματι, κάποια από τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Παπαδιαμάντης φιλοξενήθηκε στην περιοχή της Δεξαμενής, όπου βρέθηκε ανάμεσα σε φιλολογικούς κύκλους. Εκεί, στο καφενείο της Δεξαμενής, κάποια στιγμή ο Παύλος Νιρβάνας κατάφερε να τον πείσει να τον βγάλει μια φωτογραφία. Ο Παπαδιαμάντης με τα πολλά δέχτηκε, χωρίς βέβαια να κοιτάει το φακό. Πρόκειται ίσως για τη μοναδική φωτογραφική μαρτυρία που απεικονίζεται ο Παπαδιαμάντης μόνος του».

Πίσω στου Ψυρρή και ο λόγος και πάλι στη συγγραφέα: «Το πλέον προσφιλές στέκι του Παπαδιαμάντη υπήρξε αναμφισβήτητα η μπακαλοταβέρνα του Καχριμάνη (Σταρρή 15 και Αγίων Αναργύρων), "Στου Καχριμάνη το καπηλείον, όπου εγίνοντο άφθονοι σπονδαί εις τον Διόνυσον, εσύνναζον και τινες Ιταλοί σιάμ εις τους δικούς μας, με τους οποίους είχαν φιλικές σχέσεις... Τρεις άνθρωποι, τρία θρησκευτά, τρεις φυλαί. Ως κοινόν γνώρισμα είχαν μεγάλην κλισίαν εις τα γιουβέτσια...". Αυτά γράφει ο "εφημέριος του Ψυρρή", ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, στο τελευταίο του διήγημα "Ο αντίκτυπος του νου" (1910), το οποίο δεν προλαβαίνει να ολοκληρώσει. Έχοντας ως σημείο αναφοράς το αγαπημένο του στέκι, το ονομαζόμενο του Τριπολιταιώτη Δημήτρη Καχριμάνη, έγραψε εδώ ένα εξαιρετικό ανατριχιαστικό κείμενο. Επί 25 χρόνια θαμώνας στου Καχριμάνη, ο μοναχικός Παπαδιαμάντης μέσα εκεί έτρωγε ελάχιστα και έπινε πολύ, κοκκινέλι και ρετσίνα. Κυρίως, όμως, μελετούσε τους χαρακτήρες των άλλων πελατών.

Το "καπηλείον" του Καχριμάνη αποτελούσε για τον άριστο των λογοτεχνών ένα κοινωνικό σπουδαστήριο: "(...) Εκεί επωλεότο η ευθυμία. Με είκοσι ή τριάντα λεπτά ηγόραζε τη μεγάλην δόσιν, μέγα ποσόν ευθυμίας. Με εξήντα λεπτά ηγόραζον ολόκληρον την ευθυμίαν". Και είναι γεγονός πως ο Παπαδιαμάντης καθημερινά επεδίωκε "ολόκληρον την ευθυμίαν" που του στέργσε η ζωή. Η διονυσιακή μυσταγωγία τον συνεπαίρει και αυτοσαρκάζεται, όταν περιγράφει με πόση ευκολία κατέρχεται τη μεγάλη κλίμακα που οδηγεί στην υπόγεια ταβέρνα του Καχριμάνη, ενώ, αντίθετως, πόσο βασανίζεται να την ανέλθει μετά το πέρας της οίνοποσίας. Το 1980 το παλαιό κτίριο άλλαξε ιδιοκτησία και δυστυχώς, κατά την ανακαίνισή, χάθηκε η πρότερη μορφή του και η γνωστή σκάλα του Παπαδιαμάντη. Ευτυχώς, όμως, έμειναν και διασώθηκαν οι ανωτέρω μνήμες. Ο Παπαδιαμάντης, ατημέλητος και ρακέδενος, κυκλοφορούσε στα στενοσόκακα του Ψυρρή, ανάμεσα στους απλούς λαϊκούς ανθρώπους, που τον αγαπούσαν και τον θαύμαζαν. Όπως ο αμαξάς ο Στέφανος, ο μανάβης ο Νικόλας Μπούκης και πλήθος άλλοι άγνωστοι "ήρωες" του αγώνα της ζωής. Κάποτε η μικρή κόρη του μανάβη του είπε: "Συ, μπαρμπα-Αλέξανδρε, ψέλνεις τα τραγούδια του Θεού...". Κι αυτόν, τον τίτλο χρησιμοποιούσε για το επόμενο αθηναικό του διήγημα. Έτσι, λοιπόν, έζησε ο Παπαδιαμάντης και πέρασε στην αιωνιότητα, γράφοντας και ψέλνοντας "τα τραγούδια του Θεού" στου Ψυρρή.

Περαστικός και θαμώνας του Ψυρρή για πολλά χρόνια, όταν έπιασα στα χέρια μου το πολύτιμο βιβλίο της Αρτέμιδος Σκουμπουρδή «Ψυρρή, η γειτονιά των Ηρώων», γούρλωσα τα μάτια μου όπως τα παιδιά όταν παίρνουν το δώρο που περιμένουν. Η Αρτεμής Σκουμπουρδή ερευνά τη γειτονιά ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ενώ στις αρχές του 2000 είχε εκδώσει ένα ακόμη βιβλίο για τον Ψυρρή. Αυτό εδώ, όμως, είναι κάτι διαφορετικό. Όπως η ίδια λέει, ύστερα από γράμμα που κράτησε 22 μήνες, πολλές φορές από τις 7 το πρωί έως τα μεσάνυχτα, μέσα σε 664 σελίδες, με πλήθος φωτογραφιών, σκίτσων και πληροφοριών, οδηγεί τον αναγνώστη σε ένα ταξίδι στον χρόνο. Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερις μεγάλες ενότητες: «Ταξίδι στον χρόνο και στην ιστορία», που ξεκινά από την αρχαιότητα και φτάνει μέχρι τον 17ο αιώνα, «Οι Αθηναίοι στην Εξέγερση του '21», που αποτελεί την πληρέστερη ίσως σύγχρονη μελέτη για την Επανάσταση του 1821 στην Αθήνα, «Αναγέννηση, παρόν και μέλλον του Ψυρρή», με αναφορές που ξεκινούν από την εποχή μετά την Επανάσταση έως και τις μέρες μας, και «Εκκλησίες, μνημεία και άνθρωποι στου Ψυρρή», με πληροφορίες που ίσως δεν θα διαβάσετε πουθενά αλλού και που σε κάθε περίπτωση δεν θα βρείτε συγκεντρωμένες σε ένα μόνο βιβλίο. 📖

Πάμπωκος και ταλαιπωρημένος, ο εθνικός μας συγγραφέας Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης μετά τις οίνοποσίες στου «Καχριμάνη», γυρνούσε στο μικρό κελί της εκκλησίας των Αγίων Αναργύρων στου Ψυρρή, όπου θρυλείται ότι έζησε για περίπου μια δεκαετία.

